

Tekstinterpretatie in de Literatuurwetenschap

I

De interpretatie van teksten neemt in de literatuurwetenschap een belangrijke plaats in. Overigens niet alleen binnen de eigenlijke beoefening van het vak, maar ook b.v. in de lange en uitvoerige discussie over de wetenschappelijke status van de literatuurwetenschap, die binnen en buiten de literatuurwetenschap gevoerd wordt. Dikwijls wordt in deze discussie over het hoofd gezien dat de literatuurwetenschap zich niet alleen maar met de interpretatie van teksten bezighoudt, maar dat tot haar onderwerpen ook de literatuurgeschiedenis, het maken van edities, het schrijven van biografieën e.d. behoren. Zelfs wanneer het zo zou zijn dat er geen objectieve criteria t.a.v. de tekstinterpretatie zouden bestaan – en dit wordt ons regelmatig als argument tegen de wetenschappelijkheid van de literatuurwetenschap voorgehouden –, dan is daardoor niet meteen ook de gehele literatuurwetenschap haar wetenschappelijkheid kwijt.

De cruciale vraag die in laatste instantie aan nagenoeg alle discussies over tekstinterpretatie, maar ook aan zo goed als alle interpretatietheorieën en -methodologieën, ten grondslag ligt, is de vraag, of en hoe de juiste, de adequate interpretatie van een tekst te bereiken zou zijn. Deze vraag is nu echter niet – zoals men zou menen – het uitgangspunt van de problematiek omtrent de tekstinterpretatie. Deze vraag is reeds een gevolg van een aan haar voorafgaande veronderstelling, namelijk de veronderstelling dat teksten een eigen, een authentieke, in zekere zin onveranderbare, in principe altijd en voor iedereen toegankelijke betekenis zouden bezitten. De juiste, de adequate interpretatie zou dan die zijn die deze authentieke, in de tekst als het ware opgesloten betekenis te voorschijn weet te halen.

Met deze authentieke betekenis is het echter eigenaardig gesteld. Niemand namelijk kan zeggen welke de authentieke betekenis van een tekst is. Waarschijnlijk gaan niet weinig interpreten aan het eind van hun interpretaties ervan uit, de authentieke betekenis gevonden te hebben. Maar helaas zijn de meeste andere interpreten het daarmee niet eens. Vaak beroept men zich op de intentie van de auteur. Maar ook dat heeft tot nu toe weinig geholpen, want dat men de intentie van de auteur gevonden zou hebben, is even moeilijk te bewijzen als de vondst van de authentieke betekenis.

De geschiedenis van de interpretatie van literaire teksten, zowel die van de wetenschappelijke als die van de nietwetenschappelijke interpretatie, laat duidelijk zien, dat de authentieke betekenis van teksten kennelijk niet te vinden is. Bij mijn weten bestaat geen enkele tekst waarvan de authentieke be-

tekenis is vastgesteld en daarmee de juiste interpretatie bereikt, zodat alle verdere interpretatie overbodig geworden zou zijn. Hieruit zou men de conclusie moeten trekken, dat literaire teksten, zoals andere kunstgenres, geen vaste betekenis bezitten, dat zij veeleer juist daardoor gekenmerkt zijn, dat zij onder wisselende omstandigheden veranderende, zelfs nieuwe betekenissen kunnen aannemen, dat zij überhaupt alleen op grond van een veranderende betekenis b.v. ook door niet contemporaine lezers gereciperd kunnen worden. En de volgende conclusie zou daarin moeten bestaan, dat de juiste interpretatie een vals ideaal is.

Gaat men van deze – in mijn ogen noodzakelijke – conclusies uit dan verast het niet, dat alle pogingen, ook die uit het recente verleden, om de juiste interpretatie te bereiken, bij voorbaat tot mislukken gedoemd waren. Dit geldt b.v. ook voor E.D. Hirsch' aanzet in zijn *Validity in Interpretation*¹, waarin Hirsch weliswaar een door interpreteren en recipiënten geconstitueerde betekenis – de 'significance' – toestaat, maar waarin het eigenlijk toch om de door de intentie van de auteur gelegitimeerde betekenis gaat – de 'meaning'. Mislukt is ook – althans voorzover het om een bijdrage aan het eigenlijke probleem van de tekstinterpretatie gaat – de door de receptie-esthetica onder aanvoering van H.R. Jauf en W. Iser² voorgestelde oplossing. Hier vervangt men in aansluiting aan H.-G. Gadamer³ de vaste betekenis door een 'betekenispotentieel' dat door de receptiegeschiedenis van de teksten in de loop der tijd 'ontvouwd' zou worden.

Anderen hebben uit de interpretatiegeschiedenis en uit de steeds opnieuw mislukkende juiste interpretatie zeer verstrekkende consequenties van andere aard getrokken: zij willen de interpretatie als literatuurwetenschappelijke discipline in het geheel opgeven. Omdat naar de opvatting van de empirische literatuurwetenschappers, zoals zij zich zelf noemen, literaire teksten en hun betekenis niet als waar of vals beoordeeld kunnen worden, omdat zij per definitionem 'polyvalent' zijn, hun esthetisch doel bovendien in tegenstelling tot andere communicatievormen juist nieteenduidigheid is, moeten literaire teksten van het wetenschappelijk onderzoek uitgesloten worden. Er zijn gewoon geen wetenschappelijke uitspraken over literaire teksten mogelijk, wetenschap namelijk vereist tenminste dat men monovalentie en eenduidigheid nastreeft. Wat wel onderzocht kan en mag worden, zijn de door anderen gegeven interpretaties van teksten. Hier heeft de onderzoeker met verifieerbare, met empirische data te maken. En het doel van dit onderzoek is het, de (veranderende) functie van literatuur in de geschiedenis van sociale gemeen-

¹ E.D. Hirsch Jr.: *Validity in Interpretation*, Yale University Press 1967.

² Hans Robert Jauf: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*. In: H.R. Jauf, *Literaturgeschichte als Provokation*. Frankfurt 1970 (edition suhrkamp 418). pp. 144–207.

Wolfgang Iser: *Die Appellstruktur der Texte*. Konstanz 1970.

Wolfgang Iser: *Der Akt des Lesens*. München 1976. (UTB 636).

³ Hans-Georg Gadamer: *Wahrheit und Methode*. 2e druk Tübingen 1965.

schappen te analyseren.⁴ – Eén tak van de empirische literatuurwetenschap gaat echter een stap in een andere richting. Onder de vertegenwoordigers van het empirische receptieonderzoek treft men onderzoekers aan die met behulp van door proefpersonen verkregen interpretaties de betekenis van teksten willen ‘construeren’.⁵

De meest markante tegenpool van de empirische literatuurwetenschap is het voornamelijk in Amerika ontstane deconstructivisme. Grondslag van zijn interpretatietheorie vormt de taalfilosofie van J. Derrida⁶, volgens welke taal nooit naar dingen, naar de feitelijke werkelijkheid verwijst, maar altijd naar andere taaltekens. Voor de literaire tekst houdt dit o.a. in dat een vaste betekenis onmogelijk is, dat betekenis een uitsluitend relationeel fenomeen kan zijn. Deconstructivistische interpretatie is er daarom ook op gericht om een door lezers en interpreteren – zoals de *new critics* – aangenomen betekenis te deconstrueren: de semantische coherentie en consistentie te ondermijnen, het betekenisveld te vergroten. De taaltekens van een tekst moeten als bestanddelen van een in principe oneindig web van significanten worden opgevat. Daardoor ontstaat er een onbeperkte en doorlopende verwijzing naar andere teksten, zodat elke tekst alleen als deel van een in wezen onbegrensde intertekstualiteit zijn plaats vindt.⁷ Het behoeft waarschijnlijk geen nadere toelichting dat deze theorie velen fascineert, maar ook talrijke tegenstanders kent, die de deconstructivisten ongelimiteerde willekeur van betekenis-toekenning verwijten.

Enigszins tussen al deze posities in staat P. Ricoeur met zijn op hermeneutische tradities gebaseerd interpretatiemodel. Ricoeur probeert een soort compromis te vinden tussen een aan de tekst gebonden betekenis en de betekenis die lezers aan een tekst geven. De tekstgebonden betekenis is die van taal en structuur, kan derhalve ook door structureel en taalkundig onderzoek min of meer objectief achterhaald worden. Dit onderzoek mondt uit in een semantische ‘verklaring’. De verklaring van de tekst wordt dan gecombineerd met het ‘begrijpen’ door de lezer, d.w.z. met de betekenis die de lezer aan de tekst toekent. Maar zoals het vele compromissen vergaat, vergaat het ook Ricoeurs compromis: het blijft in vele opzichten vaag. Dat blijkt reeds uit de metaforische formuleringen, waarin Ricoeur zijn model samenvat:

... it seems possible to situate explanation and interpretation along a unique *hermeneutical arc* and to integrate the opposed attitudes of explanation

⁴ Helmut Hauptmeier, Siegfried J. Schmidt: Einführung in die Empirische Literaturwissenschaft, Braunschweig/Wiesbaden 1985.

⁵ Norbert Groeben: Rezeptionsforschung als empirische Literaturwissenschaft. 2e druk Tübingen 1980.

⁶ Jacques Derrida: De la Grammatologie. Paris 1967.

⁷ Geoffrey Hartman: Criticism in the Wilderness. Yale University Press 1980.

Geoffrey Hartman: Saving the Text. Literature/Derrida/Philosophy. Johns Hopkins University Press 1981.

Paul de Man: Blindness and Insight. Oxford University Press 1971.

and understanding within an overall conception of reading as the recovery of meaning.⁸

II

Gezien de actuele stand van zaken lijkt het er inderdaad op dat er maar zeer geringe of überhaupt geen mogelijkheden bestaan om interpretaties van literaire teksten te toetsen of ook maar aan een kritische beoordeling te onderwerpen. De verleiding is groot om in navolging van de empirische literatuurwetenschap tekstinterpretatie als een uitsluitend sociaal verschijnsel te beschouwen en uit de literatuurwetenschap te verbannen.

Echter – een dergelijk besluit zou een overhaast besluit zijn. Men kan namelijk enkele argumenten aanvoeren waarmee men kan laten zien dat het dilemma van willekeur, subjectiviteit en oncontroleerbaarheid van de interpretatie van literaire teksten voor een groot gedeelte maar een schijnbaar dilemma is. Dit dilemma ontstaat in de eerste plaats, doordat men alle interpretaties, ook de verschillende interpretaties van dezelfde tekst, op één hoop gooit, hen met elkaar vergelijkt en aan elkaar meet. Men behandelt hen als min of meer gelijkwaardig, in ieder geval als gelijksoortig. Tot deze houding komt men, omdat men ervan uitgaat dat elke interpretatie op de volledige betekenis van de tekst gericht, dat de ‘ontdekking’ van deze betekenis het eigenlijke doel van elke interpretatie zou zijn. En ook daar waar deze volledige betekenis misschien niet in het centrum staat, neemt men toch aan dat elke interpretatie de blootlegging van ‘één’ betekenis beoogt.

De geschiedenis van de interpretatie illustreert nu niet alleen dat de authentieke betekenis van teksten onbereikbaar is, maar illustreert daarenboven dat in de interpretaties nooit de tekst alleen het object van de duiding-procédés is. Interpretaties zijn altijd het produkt van betekenistoekenningen vanuit bepaalde perspectieven, vanuit bepaalde standpunten, vraagstellingen, veronderstellingen, theorieën enz., die buiten de tekst liggen. Literaire teksten hebben met vele andere verschijnselen gemeen dat zij aan zeer uiteenlopende referenties kunnen worden aangesloten. In tegenstelling tot andere verschijnselen echter functioneren literaire verschijnselen pas dan wanneer zij met tekstexterne referenties verbonden worden. Met P. Ricoeur kan men daarom van de noodzakelijke ‘contextualisering’ spreken die literaire teksten eisen om überhaupt gerecipieerd te kunnen worden.⁹ De betekenis die een interpretatie aan een tekst geeft is daarom niet alleen uit de te interpreteren tekst zelf afkomstig, maar evenzeer van de in de interpretatie toegepaste kontekst afhankelijk. In de literatuurwetenschap regelmatig toegepaste konteksten, waaruit toegespitste vraagstellingen voor de interpretatie worden afgeleid, zijn o.a. geschiedenis, sociale geschiedenis, genre, stilistiek,

⁸ Paul Ricoeur: *Hermeneutics and the Human Sciences. Essays on Language. Action and Interpretation.* Edited, translated and introduced by John B. Thompson. Cambridge University Press 1981. p. 161.

⁹ Op. cit. p. 148/49

psychologie, religie, vergelijking met andere werken, al dan niet van dezelfde auteur. Zonder dergelijke contexten is geen interpretatie mogelijk. Ook stromingen zoals het new criticism, die beweren zich uitsluitend op de tekst als zodanig te concentreren, werken met contexten die de interpretatieve operaties sturen en van een impliciet doel voorzien. In het geval van het new criticism is het de voorstelling van harmonie, van de functionele coherentie van alle delen, die het geslaagde kunstwerk zou kenmerken.

Verschillende buitentekstuele referentiekaders leiden tot verschillende interpretaties, tot verschillende betekenisconstituties. Shakespeares *Hamlet* verkrijgt vanuit een Freudiaans perspectief een andere betekenis dan vanuit een marxistische literatuurbenadering, een weer andere wanneer het werk als representant van de Elisabethaanse tragedie geïnterpreteerd wordt, een nog andere wanneer het werk als uitdrukking van Shakespeares tragische wereldopvatting geduid wordt. De verschillende interpretaties zijn maar gedeeltelijk met elkaar vergelijkbaar, ze zijn als afzonderlijke interpretaties geenszins erop gericht, de betekenis van *Hamlet* aan het licht te brengen.

Interpretaties accentueren altijd bepaalde aspecten van een tekst, zij nemen altijd het standpunt van partialiteit t.a.v. een theoretisch aangenomen totaalbetekenis van de tekst in. Interpretaties staan derhalve lang niet altijd in een concurrentieverhouding met elkaar, zij sluiten elkaar niet uit. Zij moeten anderzijds ook niet met elkaar verzoend worden. Wat voor de horizon van uiteenlopende contexten verschijnt kan in tegenstrijdige, divergerende of antagonistische relatie met elkaar staan. Het is niet noodzakelijk om naar een soort supercontext te zoeken, waarin de tegenstrijdigheden, divergenties en antagonismen zouden kunnen verdwijnen.

Niet de interpretatieresultaten als zodanig zijn derhalve voor de beoordeling van een interpretatie beslissend: zij zijn het alleen in combinatie met de toegepaste buitentekstuele referentiekaders. Een discussie over tekstinterpretaties zou daarom ook eigenlijk niet over de resultaten (alleen) gevoerd moeten worden, maar over de condities waaronder deze tot stand komen. Semiotisch gesproken: niet de bijzondere geconstitueerde tekstsemantiek zou het uitgangspunt van de discussie moeten zijn, maar de toegepaste interpretant.

Ofschoon over de keuze van referentiekaders m.b.t. literaire teksten niet vooraf objectief beslist kan worden – de contexten bewijzen hun vruchtbaarheid, in zekere zin hun ‘adequaatheid’ pas in en door de interpretatie –, ofschoon een zekere subjectiviteit daarom met de keuze van de referentiekaders verbonden is, zijn juist zij het die de indruk van subjectiviteit en willekeur welke door de diversiteit van naast elkaar staande interpretaties van dezelfde tekst gewekt wordt, aanmerkelijk reduceren. Het uitgangspunt van een tweepolige interpretatiestructuur, van de contextualiteit van elke interpretatie verklaart niet alleen, waarom er verschillende interpretaties mogelijk en gerechtvaardigd zijn, dit uitgangspunt biedt bovendien de mogelijkheid om een soort toetsing ook op tekstinterpretaties toe te passen. Het is een toetsing die zelfs een zekere overeenstemming met natuurwetenschappelijk onderzoek vertoont. De objectiviteit en controleerbaarheid van na-

tuurwetenschappelijke onderzoeksresultaten, die regelmatig tegen de interpretatiepraktijk van de literatuurwetenschap ingebracht worden, berusten op het principe, dat de bereikte resultaten alleen onder bepaalde voorwaarden gelden. Een soortgelijke situatie bestaat, wanneer men van de kontekstgebonden tekstinterpretatie uitgaat. Elk afzonderlijk interpretatieresultaat kan alleen aanspraak op erkenning maken in verbinding met de toegepaste kontekst. En uiteraard kan men de gekozen konteksten op hun zinvolheid, hun 'adequaatheid' beoordelen. Wat bij het omgaan met literaire teksten nogal vaak voorkomt, is b.v. de toepassing van obsoleet geworden konteksten op eigentijdse werken.

Men kan nog verder gaan. Men kan ook de manier van toepassen van de konteksten kritisch onderzoeken. Ik geef een voorbeeld. De traditionele zg. historische interpretatie ziet de literaire tekst voornamelijk als een reproductie van historische konteksten. Literaire tekst en historische kontekst zouden a.h.w. in elkaars verlengde liggen. Een dergelijke constellatie tussen tekst en kontekst heeft automatisch consequenties voor de in de interpretatie te verschijnen resultaten. Deze resultaten zullen er echter geheel anders uitzien wanneer men in de literatuur niet alleen een reproducerend medium ziet, maar een mogelijke kritische en veranderende reactie ten opzichte van de historische realiteit. Op deze manier kan men verklaren waarom er verschillende interpretaties tot stand komen – zelfs wanneer er vanuit dezelfde kontekst wordt geïnterpreteerd.

Ook wanneer keuze en toepassing van de referentiekaders subjectieve elementen bevatten, is deze subjectiviteit niet met individuele, met zuiver persoonsgebonden subjectiviteit gelijk te stellen. Want keuze en toepassing van de referentiekaders hoeven niet op persoonlijk-individuele voorkeuren of ervaringswerkelijkheden te berusten maar kunnen zeer wel binnen vigerende wetenschappelijke paradigma's tot stand komen. Een ander subjectief element bestaat zonder twijfel daarin, dat tekstinterpretaties niet door iedereen op dezelfde manier en met dezelfde resultaten uitgevoerd kunnen worden, zoals natuurwetenschappelijke experimenten onder gedefinieerde condities door iedereen herhaald kunnen worden. Maar ook dit wil niet zeggen, dat men tekstinterpretaties niet zou kunnen toetsen.¹⁰

¹⁰ Het hier gepresenteerde sluit aan bij gedachten die ik eerder heb geformuleerd in:

– On neglecting the Social Function of Interpretation in the Study of Literature. In: *Poetics* 12 (1983). pp. 151–164.

– Literaturwissenschaftliche Interpretation? In: *Rezeptionsforschung zwischen Hermeneutik und Empirik*. Hrsg. v. E. Ibsch u. D.H. Schram. (Amsterdamer Beiträge zur neueren Germanistik 23). Amsterdam 1987. pp. 137-154.

– Verstehen, Mißverstehen, Nichtverstehen. Zum Problem der Interpretation, vornehmlich am Beispiel von Lessings *Emilia Galotti*. In: *Germanisch-romanische Monatsschrift N.F.* 37 (1987). pp. 387–398.